

Ko zaključujem to svoje delo, mineva dobrih 72 let od 10. marca 1944. In vendar umor dr. Stanka Vuka, Danice Tomažič in dr. Draga Zajca še vedno vznemirja slovensko javnost, zlasti na Primorskem, kakor dokazujejo članki, pisma uredništvu in celo polemike v Primorskem dnevniku iz zadnjih let.⁵⁷⁸

Razlogov za to je več. Nekateri zadevajo žrtve. Tri mlada življenja so bila pokončana med vojno, a ne na bojnem polju, temveč v mestnem stanovanju. Vsa tri so že prestala hude preizkušnje in so veliko obetala. Za nobeno od treh žrtev ne bi mogli oz. smeli trditi, če je to sploh smiselno reči, da si je takšen konec zaslužila, pa tudi njihove družine so bile kruto ali kar mučeniško prizadete. Še zlasti Tomažičevi so se znašli v vrtincu najhujšega zla, kar ga je v teh krajih premoglo XX. stoletje.

A ta zločin nas vznemirja najbrž tudi zaradi razlogov, ki zadevajo morilce. Ti so bili očitno politično motivirani, glavna tarča njihove akcije pa sta bila Danica Tomažič in še zlasti njen mož Stanko Vuk. To dokaj jasno prihaja do izraza že v prvem delu pričujoče raziskave. Rzsodbo preiskovalnega sodnika, češ da je šlo za rop, demantirajo izsledki policijske preiskave, pa tudi biografski podatki o žrtvah in prve javne reakcije po zločinu, ki so bile izrazito politično nastrojene.

Še bolj vznemirljivo je najbrž dejstvo, da je za zločin mogoče na osnovi tehtnih indicev osumiti ljudi z različnimi političnimi predznaki, resnici na ljubo domala vse strani v državljanski vojni, ki je divjala med drugim svetovnim spopadom na Slovenskem, zlasti v t. i. Ljubljanski pokrajini. Zato ta krvavi dogodek ponuja zrcalo, v katerem se lahko vsaka od vpletenih strani v tej slovenski katastrofi sooča s svojimi najslabšimi potezami.

Zločin bi lahko zagrešili nasprotniki OF. Razloge za to bi imeli, saj sta se zakonca Vuk opredeljevala za OF in se odpravljala v partizane. S tem korakom bi Stanko Vuk obrnil hrbet marsikateremu svojemu nekdanjemu somišljeniku ali vsaj političnemu sopotniku. Toda v drugem delu raziskave ugotavljam, da razlage, ki izhajajo iz te možne motivacije, odpovejo, kadar morajo pokazati na materialne izvršilce zločina. Drugače bi bilo, če bi se recimo Stanko Vuk, Danica Tomažič in Drago Zajc znašli v katerem od tržaških zaporov ali v Rižarni ali v drugih nacističnih koncentracijskih taboriščih, kakor se je zgodilo Borisu Pahorju, Bernardu Šemerlu, Borisu

⁵⁷⁸ V tem času je tudi italijanski tržaški dnevnik *Il Piccolo* uvrstil umor v Rossettijevi ul. med najznačilnejše nepojasnjene zločine v Trstu. Glej Tomasin, *Un giallo irrisolto da 70 anni*.

Cergolju, Zori Perello in mnogim drugim, ki smo jih srečali v tej raziskavi. Poleg tega dosedanje tovrstne razlage niti ne ponujajo pravih odgovorov na eno ključnih vprašanj zagonetke iz Rossettijeve ul., kako je namreč mogoče, da nepričakovan prihod dr. Zajca k Vukovim ni ustavil morilcev.

Toda zločin bi lahko prav tako zagrešili pripadniki OF, še zlasti pa komunisti v njenih vrstah, saj so od vsega začetka na to možnost mnogi opozarjali, posebno utemeljeno policijski preiskovalci. Kot se je izkazalo v tretjem delu te raziskave, je dejansko mogoče za takšno razlago najti ne le verodostojno motivacijo, ampak tudi kopico dokazov, ki omogočajo izsleditev materialnih izvršilcev zločina, njegovih navdihovalcev in dokaj ozkega kroga ljudi, v katerem je bila sprejeta odločitev o usmrnitvi.

V svoji rekonstrukciji ugotavljam, da je šlo za likvidacijo Varnostno-obveščevalne službe OF. Izvedli so jo načelnik VOS na južnem Primorskem Vidko Hlaj ter vosovska varnostnika Albert Gruden in Slobodan Šumenjak. Zajc ni bil njihova glavna tarča, njegov nepričakovan prihod pa jih ni ustavil, ker so vedeli, da pri OF ni dobro zapisan. Poleg Hlaja so krvavi dogodek navdahnili vosovski informatorji Albert Rusjan, Boris Cergolj in verjetno Bernard Šemerl, ki so v ovadbah pogreli stare zamere na račun Danice Tomažič in Stanka Vuka še iz časov, ko so sodelovali s Pinom Tomažičem. Njuno likvidacijo pa so naročili člani CK VOS ali komunistični voditelji, ki so bili pristojni za nadziranje VOS na Primorskem. Še najbolj verjetno sta bila pri tem vpletena Edo Brajnik in dr. Aleš Bebler.

Po tej rekonstrukciji sta zakonca Vuk padla, ker sta se opredeljevala za OF in se odpravljala v partizane, se pravi iz načelno istega razloga, ki ga v svojih razlagah navajajo obtoževalci nasprotnikov OF. Seveda pa je treba dodati, da bi zlasti Vukov vstop v OF lahko načel politični monopol KPS nad osvobodilnim gibanjem, saj bi z njim prišel v partizane politično ambiciozen človek, ki je užival široko podporo v krščanskosocialnih krogih na Primorskem in ki si ni pomišljal odpirati občutljivih vprašanj, kakor je bila likvidacija 14 Cerkljanov na začetku februarja 1944, po krivem obsojenih, da so izdali partijsko šolo v Cerknem. To pa se je očitno križalo s komunističnim načrtom revolucionarnega prevzema oblasti.

Tu se kaže tudi globlja narava političnega zločina v Rossettijevi ul. Šlo je za primer udejanjanja totalitarne ideologije. Kaj to pravzaprav pomeni? Na Slovenskem se je o tem na revolucionarni strani med prvimi temeljito spraševal Dušan Pirjevec, s katerim sem se svoj čas natančneje soočil.⁵⁷⁹ Nekatere njegove formulacije so posebno prodorne. Pirjevec je npr. akcijo, porojeno iz totalitarne ideologije, rad imenoval »re-evolucija«, češ da gre za dejanje, ki namerava svet vrniti k svojemu bistvu, ga dokončno odrešiti. Prav zato jo včasih imenuje tudi »absolutna akcija«, o kateri pa ugotavlja,

579 Glej Breclj Martin, *Dušan Pirjevec; Rivoluzione e catarsi; O biti pri Pirjevcu in Heideggro*.

da nujno vodi v uničevanje, saj je v njeni luči brez vrednosti in torej ničev vse, kar se ne sklada s ciljem, ki ga zasleduje. Gre za nekakšen metafizični makiavelizem.

V tej luči je razumljivo, kako to, da sta zakonca Vuk in posledično njun gost padla iz načelno istega razloga, zaradi katerega bi ju lahko ugonobili tudi nasprotniki OF. Očitno slovenskim komunistom ni šlo le za upor proti nacifašizmu in se za dosego svojih ciljev niso pomišljali segati po vseh razpoložljivih sredstvih, pri čemer so pregazili osvobodilno gibanje kot tako. To naravnost dramatično jasno potrjuje voditeljica VOS Zdenka Kidrič, ko v pismu z dne 16. septembra 1943 svoji desni roki Edu Brajniku naroča, da je treba likvidirati »vse res škodljive voditelje in aktiviste«, ki so takšni v luči kriterija »koristi naroda in s tem hkrati tudi politične koristi za naš pokret«, ter da je treba po soglasnem sklepu IOOF pripraviti koncentracijska taborišča za ljudi, »ki niso propalice, pa vendar nismo sigurni, če ne bi spet zapadli v kake nepravde roke, če bi jih spustili«. ⁵⁸⁰ Po isti logiki Aleš Bebler, Joža Vilfan in Franc Leskošek v pismu, ki so ga napisali 29. januarja 1944, dva dni po vdoru Nemcev v Cerkno, od članov PK VOS za Primorsko zahtevajo, naj odredijo »takošnjo aretacijo vseh tistih ljudi v Cerknem, ki vam jih bo RK KPS označil kot belo ali plavogardistične simpatizerje, čeprav jim ni mogoče ničesar dokazati«, ter naj jih brez nadaljnega postrelijo.

Moje raziskovalno potovanje se tu končuje, a pot, ki sem jo prehodil, se nadaljuje in mogoče celo na novo pričinja. Kar sem med svojim raziskovanjem opazil, sem skušal skrbno zabeležiti in nato povezati v smiselno teoretično celoto. Upam, da se zdaj ponuja popolnejši in jasnejši pogled na trojni umor v Rossettijevi ul., pa tudi na dosedanje poskuse njegove obrazložitve, kar nudi izhodišče za nova tovrstna potovanja.

V svoji raziskavi nisem mogel izkoristiti niti vsega gradiva, na katero sem naletel. Omenil bi predvsem dva takšna primera, in sicer zanimive prstne odtise ter šifrirano brzojavko.

Kot sem zabeležil v II. poglavju, sta dan po zločinu kriminalistično-tehnična izvedenca Umberto De Giorgi in Oronzo Rizzo na stekleni plošči, ki je prekrivala mizo v dnevni sobi pri Vukovih, našla tri sledi dlani in skupino štirih prstnih odtisov ter jih fotografirala. Ugotovila sta, da ne gre za sledi žrtev ter jih primerjala tudi z drugimi odtisi, ki so jih hranili v tržaškem policijskem arhivu, vendar brez uspeha. Te fotografije so še danes uporabne. Z bratom Alešem sva zato prečesala zlasti tržaški državni arhiv v upanju, da najdeva prstne odtise katerega izmed osumljencev, ki bi jih potem strokovnjaki lahko primerjali s tistimi na fotografskih posnetkih, a brez uspeha.

580 AS 1931, 1565 MNZ 1941–1983, Osebni arhiv Eda Brajnika, pismo Marjete Štefanu z dne 16. septembra 1943.

V sklopu teh prizadevanj sta se porodili dve uradni pobudi. Janez Vuk, Stankov nečak, je 27. julija 2015 naslovil na Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije prošnjo, naj bi pristojni urad opravil primerjavo prstnih odtisov iz policijske preiskave s prstnimi odtisi Alberta Grudna in drugih morebitnih osumljencev. Toda od ministrstva doslej ni bilo nobenega odziva.

Nekaj podobnega je nastalo na italijanski strani. Janez Vuk, njegova mati Natalija Pelikan Vuk in predsednik Goriške Mohorjeve družbe msgr. Renato Podbersič st. so skupno z mojim bratom Alešem 14. avgusta 2015 naslovili na Ministrstvo za notranje zadeve v Rimu in na Kvesturo v Trstu prošnjo za primerjavo prstnih odtisov iz policijske preiskave s prstnimi odtisi nekaterih ljudi, ki se v pričujoči in v drugih raziskavah pojavljajo kot osumljenci. Tudi v tem primeru doslej še ni bilo uradnih odzivov.

Naj se zdaj nekoliko pomudim pri drugem primeru gradiva, ki bi ga veljalo še raziskati. V Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani sem našel tri kopije šifrirane brzozavke z dne 11. marca 1944, ki jo je v imenu PK VOS za Primorsko poslal Alojz Stakolič - Vasilij CK VOS. Mogoče ima opraviti s trojnim umorom v Trstu, saj je bila odposlana dan po zločinu.⁵⁸¹ Žal pa nisem našel dešifriranega besedila in niti ključa za dešifriranje. V ohranjenem arhivskem gradivu pa sem naletel na pismo z dne 18. marca 1944, ki ga je v imenu PK VOS za Primorsko CK VOS poslal Miroslav Remškar - Boštjan. Pismo je podpisal tudi Štefan alias Edo Brajnik, ni pa jasno ali ob oddaji ali ob prejemu sporočila. Iz pisma izhaja, da so celo v CK VOS imeli težave z dešifriranjem gori omenjene brzozavke.⁵⁸²

Potem ko se je izkazalo, da v Arhivu Republike Slovenije ne bo mogoče najti rešitve, sem se za razkritje sporočila šifrirane depeše obrnil na zgodovinarje Renata Podbersiča, Borisa Mlakarja, Gorazda Bajca, Jožeta Pirjevca in Boža Repeta, na častnega predsednika Zveze združenj borcev NOB Janeza Stanovnika ter naposled na specialista za kriptografijo prof. Aleksandra Jurišiča s Fakultete za računalništvo in informatiko v Ljubljani. Žal so bili dosedanji napor neuspešni.

Na dlani je, da bi primerjava omenjenih prstnih odtisov in dešifriranje gornje brzozavke lahko prispevali k nadaljnjemu pojasnjevanju trojnega umora v Rossettijevi ul. in hkrati pomenili preizkus za mojo rekonstrukcijo krvavega dogodka.

581 AS 1931, RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, 4, list A442608, sporočilo Vasilija v imenu PK VOS za Primorsko odseku za zveze štaba IX. korpusa NOV in POJ z dne 11. marca 1944 s prošnjo, naj priloženo besedilo šifrirane brzozavke pošlje CK VOS. Glej tudi AS 1931, RSNZ SRS, 658, PK VOS za Primorsko.

582 AS 1931, RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, 4, sporočilo Boštjana št. 619/B v imenu PK VOS za Primorsko CK VOS z dne 18. marca 1944.

Šubelj, roj. Dornik Ljuba 103, 105, 116, 203, 213, 221, 269
Šumenjak, roj. Lacko Ana 125
Šumenjak Miran 125
Šumenjak Slobodan - Feks/Miran 111, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 153, 164, 177, 203, 205, 208, 215, 228, 254,
268, 271
Šumenjak Vekoslav 125
Šumrada Vinko - Radoš 89, 273
Švara Ernest 33
Švent Bogdan - Ambrož 181
Taussig Marcello 81, 82, 86
Tavčar Marko 64, 155, 272, 273
Tekavec Bruno 175
Tekavec Filip 175
Terčon Marica 123, 267
Tomasin Giovanni 227, 273
Tomažič, roj. Colja Ema 13, 16, 18, 25, 29, 32, 35, 51, 53, 83, 89, 97, 123, 150, 152,
154, 227
Tomažič Pepi (Josip) 13, 14, 16, 18, 20, 21, 25, 29, 35, 51, 89, 96, 97, 144, 150, 152,
153, 154, 227
Tomažič Pino 16, 18, 25, 29, 32, 35, 46, 50, 53, 55, 83, 96, 104, 115, 123, 145, 148,
150, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 167, 177, 191, 198, 227, 228,
266, 272, 273
Tomizza Fulvio 7, 8, 15, 18, 30, 31, 45, 47, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 65, 70, 73, 74,
79, 82, 91, 95, 140, 144, 147, 148, 154, 273, 274
Tomšič, roj. Bernot Vida 220
Tomšič Tone 169
Tončič Frane 36, 167, 174
Tonkli Nikolaj 186
Trampuž Boris 197, 198, 199
Tringali Casanuova Antonino 157
Troha Nevenka 64, 155, 272, 273
Turk, roj. Debelli (Debeljak) Lida 28, 30, 32, 35, 87, 154, 181, 200, 226, 270, 272,
273, 274
Tušar Mojca 10
Tuta Slavko 175, 274
Učakar Janez 203, 204, 270
Vadnal Ivan 29
Valenčič Alojz 27
Vauhnik Vladimir 48, 62
Veljak Darinka 158
Velušček Anton - Matevž 76, 85, 98, 117, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 220, 225, 254

Prolog	7
Zahvala	10
Prvi del – Zločin, žrtve in prvi odzivi	11
I. Policijska in sodna preiskava	13
II. Razhajanja med policijo in sodstvom	20
III. Biografski podatki o žrtvah	26
IV. Pogreba in prvi javni odzivi	35
Drugi del – Iskanje krivcev med nasprotniki OF	43
V. Razlaga Jožeta Vidica	45
VI. Nadgradnje Vidičeve razlage	50
VII. Neosnovane obtožbe na račun Ernesta Jazbeca	57
VIII. Krhke domneve Vidica, Tomizze in Cesarja	70
IX. Nezasodna ugibanja Ravla Kodriča in drugih	80
Tretji del – Komunisti na zatožni klopi	93
X. Partizanske likvidacije in VOS	95
XI. Izhodišče za iskanje krivcev	104
XII. Vosovski načelnik Vidko Hlaj	110
XIII. Vosovski varnostnik Albert Gruden	118
XIV. Vosovski varnostnik Slobodan Šumenjak	125
XV. Zagonetni umik iz Trsta po 10. marcu	133
XVI. Domneve o vzrokih zločina	142
XVII. Trije Pinovi tovariši	153

XVIII. Primorski protifašisti v očeh KPS	164
XIX. Primorski sredinci v bratomorni vojni	171
XX. Primorska pozimi 1944 in Vukov stik z OF	177
XXI. Z Vukom glavnina katoliških sredincev	183
XXII. Kaj je Vilfan vedel in česa ni	191
XXIII. PK VOS in njen načelnik Miro Perc	201
XXIV. Vrhovna vosovca Zdenka Kidrič in Edo Brajnik	207
XXV. Partijski nadzor nad VOS in Aleš Bebler	219
Epilog	227
Fotografska priloga št. 1	66
Fotografska priloga št. 2	149
Fotografska priloga št. 3	215
Dokumenti	231
Seznam kratic	261
Viri in literatura	263
Imensko kazalo	277

Martin Brecelj
ANATOMIJA POLITIČNEGA ZLOČINA

Trojni umor v Rossettijevi ulici
med ugibanji in dejstvi

Založila Mladika Trst
© MLADIKA S.c.a r.l. - Z.z o.z., 2016
uprava@mladika.com

Oblikoval Danilo Pahor
Tisk Grafika Soča d.o.o.

Trst 2016

Izid knjige sta podprla Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu
in Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina.